

Haabjakultuuri kolm kogukonda

Aivar Ruukel

12. detsembril 2021. aastal kanti ühepuulootsiku ehk haabja ehitamine ja kasutamine Soomaal UNESCO inimkonna kiireloomulist kaitset vajava vaimse kultuuripärandi nimistusse. Selle sündmuse tähelepanuväärsusest räägib tõsiasi, et seni oli Eestil UNESCO elava pärandi nimekirjas vaid neli kultuurinähtust: Kihnu kultuuriruum, Seto leelo, Eesti, Läti ja Leedu laulu- ja tantsupeod ning Võromaa suitsusauna traditsioon. Haavatüvevene ehitamisest on ajakirjas *Studia Vernacula* ilmunud 2019. aastal Priit-Kalev Partsi põhjalik artikkel koos Sven Juha Korhoneni joonistega (Parts 2019: 190–199). Samuti on Jaan Keerdo 2011. aastal kaitsnud magistritöö „Haabjaehituse teoreetilised põhimõtted ja praktilised lahendused“ (Keerdo 2011).¹ Käesolev kirjutus vaatleb haabjakultuuri kolme Soomaa ühepuupaadi kasutamise seostuva ja suhestuva kogukonna vaatevinklist. Need on Soomaa elanikud, haabja-meistrid üle Eesti ja haabjahuvilised nii Eestis kui üle maailma.

Pärnu jõe lisajõgede alamjooksul paiknevat Soomaad iseloomustavad sageli mitu korda aastas esinevad üleujutusperioodid, mida kohalikud nimetavad viiendaks aastaajaks (Ruukel 2022). Usutavasti eelkõige just regulaarsetele üleujutuste tõttu on Soomaa külades tänini säilinud ühest puust lootsikute kasutamise ja valmistamise traditsioon. Mitmetes taludes on saanud igapäevaseid töid ja talitusi teha ainult haabjaga ühe hoone juurest teise juurde liikudes (Pärdi 2018: 68). Kui maja ümber loksuh tulvavesi, ilmnevad hea manööverdamisvõimega ja madala süvisega kerge ühepuupaadi eelised. Mugav on sellise veesõidukiga kasvõi kuurist küttepuid tuua või minna lauta loomi talitama. Haavapuuvet on kasutatud igapäevaselt mööda jõe sõiduks poodi, meiereisse, veskile, heinamaale, kooli, naabrile külla, kirikusse, kalmistule, samuti kalastamiseks.

Soomaalased

Soomaa kuvand ja soomaalaste (Soomaa elanike) identiteet on tihedalt seotud suurvee ning ühepuulootsikuga, mida on kasutatud peamise sõiduvahendina sajandeid. Veel enne viimast ilmasõda oli igas Soomaa talus mitu

1 Kättesaadav veebis lehel haabjas.com.

Foto 1. 1922. aasta üleujutuse ajal Riisa külas Hoolmiku talus. Foto Aivar Ruukeli kogust.

lootsikut. Jõed olid toona olulisemaks liiklustrastuks kui teed. Praeguseks on haabja kasutusala teisenenud. Odavamate muust materjalist paatide tõttu, samuti maanteevõrgu arengu ja autostumise tagajärjel ei ole ühepuupaat sama hädavajalik liikumisvahend kui vanasti. Kuid säilinud on haabja vaba-aja kasutus: loodusmatkad, harrastuslik kalapüük, samuti kultuuriline tähendus – haabjas on endiselt olulisel kohal Soomaa kogukonna kollektiivses mälus ja identiteedis.

Ehkki soomaalaste arv on oluliselt vähenenud, elab siiani Soomaal kümneid inimesi, kes mäletavad lapsepõlvest haabja igapäevast kasutust Soomaal ning haabja kesket tähendust kogukonnas. Vanemad põliselanikud on need lood edasi andnud ka järgmistele põlvkondadele. Ühepuuvened on auvärsel kohal Soomaa perede fotoalbumites, paljudes taludes on hoiul sõidukorras või siis osaliselt säilinud ajaloolised lootsikud.

Haabjameistrid

Eestis on hinnanguliselt 5 haabjameistrit, kes on ühepuulootsikuga seotud kultuuripärandi peamised kandjad. Nad on omandanud ehituseks vajalikud teadmised ja oskused vahetult Soomaa viimastelt tunnustatud lootsikumeistritelt, Mart Tolbergilt (1914–1998), Jüri Lükilt (1928–2001) ja Jaan Rahumaalt (1929–2000). Nagu ka vanasti, on haabja ehitamine neile

Foto 2. Meistrid Jüri Lükk ja Jaan Rahumaa ning õpilane Jaan Keerdo 1998. aasta haabjalaagris Saarissoos. Toomas Tuule foto.

lisategevus põhitöö kõrval. Erinevalt eelmise põlvkonna haabjameistritest, kes kõik olid talupidajad Soomaal, esindavad tänapäeva haabjaehitajad eri eluvaldkondi – talunikest õppejõudude ning ettevõtjateni – ning elavad mitmel pool Eestis. Tänapäeva meistrid on ometi säilitanud tugeva sideme Soomaaga, kandes edasi sealse kultuuripärandi unikaalset osa – Soomaa tüüpi ühepuulootsiku ehitamise oskust. Lisaks viiele tunnustatud meistrile on Eestis sadakond haabjaehituse kogemusega meest, kelle seas on potentsiaalseid tulevaseid meistreid. Haabjameistrid esindavad vanuserühma 40–60, vajaka jääb noorema põlvkonna õpipoistest.

Haabjameistrite jaoks on nende eripärane oskus ja roll pärandi edasikandmisel oluline osa nende isiklikust identiteedist ning põhjus enese üle uhke olla. Haabjaehituse tundmine liidab kogukonda, mis jagab lisaks teadmistele ja oskustele ka ühiseid väärtusi: teadlikkust pärandi kaitsmise ning eriti käelise tegevuse ja puutöö olulisusest tänapäeval. Mitme paadimeistri jaoks on haabjaehitus ka täiendava sissetuleku allikas nagu endisaegsetelgi soomaalastest haabjameistritel. Kui ajalooliselt oli meistri peamiseks ülesandeks valmistada häid lootsikuid, siis tänapäeval on haabjaehitajate ülesandeks ka haabjakultuuri teadvustamine ja populariseerimine üle Eesti ja rahvusvaheliselt.

Haabjahuvilised

Soomaalaste ja haabjaehitajate kõrval on kolmandaks oluliseks kogukonnaks haabjahuvilised nii Eestis kui üle maailma. Neid köidab ühepuupaatide kultuur, nad soovivad sellest rohkem teada, osaleda ise haabjamatkadel ja haabjaehitusel. Mõned neist soovivad ehitada ka oma ühepuupaadi või siis tellida seda mõnelt meistritl. Haabjahuviliste kogukond ei ole nii selgelt piiritletav nagu soomaalased või haabjameistrid, kuid nende roll ühepuulootsikute jätkusuutlikus tulevikus on ülioluline. Üheks suuremaks riskiks haabjakultuurile on vähene nõudlus ühetüvepaatide järele. Haabjaehituse oskuse edasikestmine on otseses sõltuvuses ühiskonna huvist uute haabjate ehitamise ja haabja tänapäevase kasutuse järele. Ilmselt olulisimaks hoovaks nii praeguste kui tulevaste haabjameistrite motiveerimiseks oma oskusi säilitada ja edasi arendada on piisav hulk uute haabjate tellimusi, seda nii tellijatele kui meistritele sobiva hinnatasemega. Uute haabjate valmimine toetab otseselt ka haabja kasutust – mida rohkem on haabjaid, seda rohkematel inimestel on võimalik haabjaga sõita ning seda rohkem tekib ka kasutusviise. Positiivsed haabjasõidu kogemused võivad omakorda saada ajendiks uute haabjate tellimiseks.

Praegune uute haabjate ehitamise maht – keskmiselt 1–2 tk aastas – on küll piisav haabjaehituse oskuse säilimiseks, kuid hoiab meistrid

alahõivatuna, sunnib põhielatist teenima teistes valdkondades ning ei ole piisavalt motiveeriv nooremale põlvkonnale. Möödunud sajandil võis paadimeistri poolt aastas ehitatav ühepuulootsikute hulk ulatuda kuni kolmekümneni.² Vähesel nõudlusel haabjaehituse vastu on mitmeid põhjuseid, nagu haabjate suhteliselt kõrge hind ja nüüdisaegsete plastikpaatide mugavuseelised: need on kergemad, lihtsamini transporditavad ja hooldatavad. Oma osa mängib siin ka vähene teadlikkus sellest, et haabjaid on võimalik meistritelt tellida.

Ettepanek nomineerida Soomaa lootsikukultuur UNESCO vaimse kultuuripärandi nimistusse ei tulnud mitte haabjameistritelt ega soomaalastelt, vaid haabjahuviliselt Sloveeniast. Laujatar ja jutuvestja Ljoba Jence kodukülas Cerknica järve kaldal on säilinud Sloveenia traditsiooniliste paatide *drevak*'ite ehitus ja kasutus. Lamedapõhjalised *drevak*'id sarnanevad Soomaa ühepuulootsikutega, ehitatakse neid aga hoopis kahest tüvepakust, mis liidetakse omavahel naeltega. 2016. aastal Viljandi Folgil laulmise kõrval külastas Ljoba Jence Soomaad, proovis ühepuulootsikuga sõitu jõel ning rahvusparki keskus Kõrtsi-Tõramaal toimunud paadiseminaril rääkis ta ideest nomineerida *drevak* UNESCO vaimse kultuuripärandi nimestikku. Ka Soomaa haabjatradsiooniga võiks teha sama, pakkus ta välja – seda enam, et rahvuslikus nimistus see juba tolel hetkel oli. Olemuselt on need samad nimekirjad, üks riiklikul ja teine maailmatasemel.

Haabjahuvilisi leidub kõikjal maailmas ning Soomaa lootsikukultuuri tunnustus UNESCO poolt on võimendajaks selliste huviliste koondumisel. Ühepuulootsiku ühing on korraldanud rahvusvahelise haabjahuviliste kogukonna infovahetuseks igakuiseid Zoomi-konverentse ja loonud haabjateemalise e-postiloendi. Internetikeskkonnas aset leidva ideedejagamise üheks praktiliseks tulemuses on Taani uurija Thomas Franki 2022. aasta maikuus toimunud eksperimentaalne haabjaretk Soomaalt Tallinna. Viikingite idateede uurija Franki hüpoteesi järgi jõudis ühepuulootsik soomeugrilastelt umbes 2000 aastat tagasi Skandinaaviasse, kus kohalikud meresõitjad ja paadimeistrid seda omakorda täiendasid ning nendega läbi Venemaa kuni Konstantinoopolini reisisid (Frank 2021). Pronksiaegsed ühepuulootsikud võisid olla kuni paarikümne meetri pikkused, kuid liikusid siiski inimeste lihasejõul, mitte purjede all. Frank toetab Taani laevandusajaloolase Ole Crumlin-Pederseni teooriat, et klinkerplangutusega viikingilaev on arenenud välja haabjast, millele laiuse, kõrguse ja mahutavuse suurendamiseks lisati pardalaudu. 2023. aasta suvel plaanib

2 Selle kohta saab pikemalt kuulata Valdo Pandi saatel „Süsta ja mikrofoniga“ (1966) Eesti Raadio arhiivis, <https://arhiiv.err.ee/vaata/susta-ja-mikrofoniga>.

Foto 3. Taani eksperimentaalarheoloog Thomas Frank haabjaretkel Soomaalt Tallinna: väljumine Pärnu lahele. *Aivar Ruukeli foto.*

eksperimentaalarheoloog Thomas Frank haabjaretke Tallinnast piki Soome ja Rootsi rannikut kuni Bornholmi saareni.

Kolm kogukonda – huvilised, haabjaehitajad ja Soomaa elanikud – täiendavad ja toetavad üksteist haabjakultuuri hoidmises ja edasikandmises. Kogukondade koostöös Soomaa rahvuspargi valitseja rollis oleva Keskkonnaameti, Kultuuriministeeriumi, UNESCO Eesti Rahvusliku Komisjoni, Rahvakultuuri Keskuse, Rohelise Jõemaa koostöökogu ja muude asjassepuutuvate riigiasutustega rakendatakse ellu UNESCO taotluse raames koostatud üksikasjalikku tegevuskava.

Allikad

Frank, Thomas 2022. Uniquely preserved Slavic nautical technology behind religious exchange and transition in Old Rus and Scandinavia. – *Scandinavian Philology*, 20 (1), 169–209. <https://doi.org/10.21638/11701/spbu21.2022.111>.

Keerdo, Jaan 2011. *Haabjaehituse teoreetilised põhimõtted ja praktilised lahendused*. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool, loodus- ja tehnoloogiateaduskond.

Parts, Priit-Kalev 2019. A brief manual for building an Estonian dugout canoe. – *Studying Estonian heritage craft technologies*. *Studia Vernacula* 11, 190–199. <https://doi.org/10.12697/sv.2019.11.190-199>.

Aivar Ruukel (s 1967) on loodusgiid ja matkakorraldaja Soomaal. Magistrikraad (2011) teemal „Internetis reisimuljete jagajate veebikasutuse muster Eesti rahvusparkide väliskülastajate näitel“. 1996.–2000. aastal korraldas Saarisoo talus igasuviseid ühepuulootsikute ehitamise laagreid, kus jagasid oma oskusi haabjameistrid Jüri Lükk ja Jaan Rahumaa. Korraldanud ühepuupaatide ehituse ja kasutuse alaseid uurimisreise Vepsamaale (2005), Karjalasse (2006) ja Marimaale (2018).

Pärdi, Heiki 2018. Ürgne ühepuupaat – lootsik, vene, haabjas – Soomaal ja mujal Eestis. – *Soomaa. Suurem kui suurvesi: kohanemine ja toimetulek. Eesti Vabaõhumuuseumi toimetised* 6. Koostaja Liis Serk. Tallinn: Eesti Vabaõhumuuseum, 59–92.

Ruukel, Aivar 2022. Ruhed ja haabjad ehk õonestatud ühepuuvened soome-ugri rahvaste juures. 16.08. *Haabjas – Soomaa ühepuulootsik*. <https://haabjas.com/2022/08/16/ruhed-ja-haabjad-ehk-oonestatud-uehepuuvened-soome-ugri-rahvaste-juures/>.

Aivar Ruukel. Erakogu.

Three stakeholder communities of dugout canoes

Abstract

The skill of building dugout (alternatively: single-log) canoes (in Estonian: haabjas) is an important part of the intangible cultural heritage of Estonia's Soomaa region and more generally of the Pärnu river basin. At the initiative of Estonian Dugout Canoe Society NGO (MTÜ Eesti Haabjasetls), the building of Soomaa dugout canoes has been included in the UNESCO Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity, in addition to Estonian national register of intangible cultural heritage. Soomaa dugout canoe building represents a broader tradition of dugout canoes shared by many Finno-Ugric peoples.

This initiative creates international collaboration opportunities between builders and popularizers of dugout canoes. Recognition of the dugout canoe tradition by UNESCO also supports cultural and nature tourism in Soomaa National Park and helps to empower the local community of dugout canoe users, as well as pass the tradition of building dugout canoes to next generations.

In the brief overview, Aivar Ruukel, the spokesperson of the Estonian Dugout Canoe Society describes the three stakeholder communities of dugout canoes: the local inhabitants; the woodcraftsmen who have the skill of making the dugout canoes, and the international community of ancient boat enthusiasts.